

Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465-1471)

Borislav Grgin

U prilogu autor objašnjava razloge koji su utjecali na odluku Matijaša Korvina da zauzme grad Senj. Pritom ukazuje na ulogu Venecije, kao i nekih drugih čimbenika. Analizira utjecaj gubitka Senja na status Frankapana, a govori i o položaju i težnjama senjskih građana u spomenutom razdoblju.

U hrvatskoj historiografiji još uvijek ne postoji suvremena sinteza o razdoblju vladavine ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina (1458-90). Stoga su istraživači i danas poglavito upućeni na Klaićevu "Povijest Hrvata".¹ Kraći tekst Jaroslava Šidaka u "Historiji naroda Jugoslavije", pisan metodološki suvremenije od Klaića, uglavnom je sve što je naša historiografija u posljednjem stoljeću o tome objavila.² Situacija nije mnogo bolja ni u ostalim europskim historiografijama. Iako postoji relativno velik broj specijalističkih radova o pojedinim aspektima Korvinove epohe, temeljni priručnik je i dalje rasprava mađarskog historičara Fraknóija, objavljena još 1891.³

Hrvatskoj historiografiji nedostaju i suvremene monografije o našim magnatskim obiteljima u kasnom srednjem vijeku. Postojeće rasprave malobrojne su i zastarjele, uglavnom pisane oko 1900. godine, s naglaskom na detaljno, kronološko nizanje obavijesti iz izvora. Nešto bolje su obrađene obitelji Frankapana i Hrvatinića. Uz njih postoji svega još nekoliko manjih priloga.⁴ Zbog toga je svaki pokušaj pisanja o odnosu hrvatskih magnata i kralja Matijaša suočen s nedostatnošću relevantne literature. S druge strane, napredak u istraživanju ovih odnosa značajan je za bolje razumijevanje hrvatskog društva u drugoj polovici 15. stoljeća. To još više naglašava potrebu za daljnjim istraživanjem, poglavito zbog postojanja mnoštva sačuvane arhivske građe i činjenice da ni tiskani izvori do sada nisu u potpunosti iskorišteni.

Historiografija se slaže da je Matijaš Korvin pokušao izgraditi čvrstu centralističku vlast, ali da nije imao dovoljno snage svladati oligarhijske težnje feudalne elite, iako ih je povremeno uspijevao zakočiti. Kraljevska vlast privremeno je postigla gotovo apsolutnu moć, ali unatoč velikoj vojnoj i materijalnoj snazi nije mogla ništa bitno promijeniti u odnosima društvenih klasa. U borbi protiv magnata kralj se oslanjao na niže plemstvo i građanstvo, ali je gospodarski temelj magnatske moći ostavio

¹ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 4, 2. izd., Zagreb 1980, 7-190. ; T. Raukar, *Grofovi Celfski i hrvatsko kasno srednjovjekovlje*, *Historijski zbornik* 36, 1983, 114.

² *Historija naroda Jugoslavije* 1, Zagreb 1953, 753-7.

³ V. Fraknói, *Matthias Corvinus, König von Ungarn*, Freiburg im Breisgau 1891.

⁴ V. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka*, Zagreb 1901. i s t i, *Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić*, Rad JAZU 134, 1898. ; *Rodoslovje knezova Nelipića od plemena Svačić*, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s., 3, 1898. ; F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416)*, Zagreb 1902. ; M. Perojević, *Talovci-cetinski i kliški knezovi*, *Kalendar "Napredak"*, 1937. ; M. Mesic, *Pleme Berislavića*, Rad JAZU 8, 1869. ; M. Šufflay, *A Nelipicsek hagyateka*, *Turul* 25, 1907. ; Raukar, n. dj., 114.

uglavnom netaknutim.⁵ Kraljevo zauzimanje Senja navodi se među uspješnijim primjerima pokušaja ograničenja magnatske moći. Naglašava se i uloga Senja kao krajnje točke na zapadnoj strani južnog dijela obrambenog sustava protiv Turaka, zbog čega je Matijaš bio posebno zainteresiran podvlastiti grad.⁶

U ovom radu pokušat ću ukazati na ostale čimbenike koji su imali utjecaja na kraljevu odluku o zauzeću Senja, te odrediti ulogu drugih, ponajprije Venecije. Analizirat ću i utjecaj gubitka Senja na status Frankapana i njihovu daljnju ulogu u hrvatskoj povijesti, te pokušati odrediti položaj i objasniti aspiracije građana Senja za vrijeme burnih zbivanja oko njih.

Odnos kralja Matijaša Korvina i hrvatskih magnata posebno se dobro može pratiti kroz promjene koje pod utjecajem kraljevih odluka i postupaka doživljavaju Frankapani, najmoćnija hrvatska magnatska obitelj tog vremena. Oni su dostigli vrhunac značaja, bogatstva i moći desetljeće prije dolaska kralja Matijaša na vlast. Podjelom svojih zemljišnih posjeda u Modrušu, 1449., Frankapani su ih pokušali trajnije osigurati, bez opterećenja sa strane, u vrijeme kada je moć kralja i hrvatskog bana bila na niskoj razini.⁷ Ova podjela označila je uspostavu 8 teritorijaliziranih grana obitelji. Senj i Krk ostali su zajednički posjed svih članova, u kojima su svi imali jednak dio, najvjerojatnije zbog njihovog gospodarskog i strateškog značaja. Ipak, unutrašnje razmirice između pojedinih Frankapana, motivirane različitom vrijednošću i veličinom pojedinih posjeda, nisu zaustavljene modruškom podjelom.

Nakon nekoliko godina nesigurnosti i pokušaja učvršćenja vlasti, kralj Matijaš je 1463. konačno postigao dogovor s najopasnijim protivnikom, carem Fridrikom III. Prema sporazumu, Fridrik je posinio mladog ugarsko-hrvatskog kralja, ali je zadržao titulu ugarskog kralja i dobio pravo naslijediti Matijaša u slučaju da potonji umre bez nasljednika. Matijašev uspjeh doveo je do njegove krunidbe u Stolnom Biogradu, 29. ožujka 1464. U međuvremenu je umro vođa domaće oporbe Ladislav Gorjanski, što je Matijašu uklonilo i posljednju smetnju da se nametne u državi. Istovremeno su stigli prvi kraljevi vojni uspjesi, uključujući teritorijalne dobitke tijekom bosanske kampanje 1463-4., koja je uslijedila kao odgovor na tursko zauzeće Bosne.⁸

Nakon što je osigurao prijestolje, Matijaš je mogao započeti s pokušajima obnove vlasti nad najvažnijim zemljišnim posjedima, utvdama i gradovima, što su zauzeli različiti magnati za vladavine njegovih prethodnika. Najveća prepreka pri tome su u Hrvatskoj bili Frankapani, čiji su se zemljišni posjedi prostirali diljem zemlje. Matijaševi pokušaji i pritisak na Frankapane podudarili su se s razdobljem intenziviranog suparništva između pojedinih članova obitelji, kao i sporova sa susjednim magnatima, ponajprije Kurjakovićima, te s prvim snažnim i višekratnim turskim provalama prema središtima frankapanskih posjeda.

Međutim, događaji se ipak nisu razvijali jednoobrazno i pravocrtno. Promjene su bile različitog intenziteta u pojedinim razdobljima, a i one su se razlikovale od jednog do drugog kneza iz obitelji Frankapana. Senj je bio poseban slučaj, jer je bio zajednički posjed svih knezova. Od 1271., kada su preuzeli grad od templara, svi muški članovi obitelji imali su ista prava i jednak dio posjeda u Senju.⁹

Matijaš je imao važne razloge, osim vojnostrateških, da zauzme Senj. Grad je u to vrijeme bio najvažnija jadranska luka ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Gotovo svi

⁵ Raukar, *Grofovi Celjski...*, 122-3.; *Historija...*, 753.; J. M. Bak, *The Late Medieval Period 1382-1526* u: *History of Hungary* (P. D. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank eds.), London-New York 1990, 70-6.

⁶ Za detalje o vojnoj organizaciji toga vremena vidi: F. Szakály, *The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse* u: *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. J. M. Bak and Béla B. Király, Brooklyn 1982, 141-58.

⁷ V. Klaić, *Krčki...*, 234-5.

⁸ K. Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz in Donauraum*, München 1975, 13-27.; Bak, *The Late Medieval Period...*, 70-1.; i s t i, *Königtum und Stände in Ungarn in 14-16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1973, 54-8.; V. Klaić, *Povijest Hrvata* 4, 7-43, 59-67.

⁹ V. Klaić, *Krčki...*, 110.; Zs. Teke, *Rapporti commerciali tra Ungheria e Venezia nel secolo XV*, u: *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, a cura di Tibor Klaniczay, Budapest 1975, 143.

ostali obalni gradovi i otoci bili su već u rukama Venecije. Osim toga, Senj je bio najbliža luka za veći dio kraljevstva (Hrvatsku, Slavoniju i veći dio Ugarske). Imao je čvrsto ustanovljene trgovačke veze s Venecijom i s drugim jadranskim talijanskim gradovima (poglavito u Markama, Abruzzu i Apuliji). Senj je tada centar tranzitne trgovine, odakle se izvoze živežne namirnice, sirovine (ponajviše metali) i drugo iz Hrvatske i Ugarske, a uvozi vino, sol, ulje i luksuzna roba iz Italije (uglavnom iz ili preko Venecije). U Senju postoje tada i različite male trgovačke kolonije (posebno mletačka), podrijetlom iz 13. i 14. stoljeća.¹⁰ Držati Senj bilo je vrlo važno za potpuniju kontrolu uvozno-izvozne trgovine u kraljevstvu. Ako bi preuzeo Senj i obalni dio frankapanskih posjeda, kralj bi Frankapanima oduzeo mogućnost pristupa moru i lišio ih jednog od temelja moći, značajno smanjujući gospodarsku vrijednost njihovih posjeda, a mogao bi jače istaći i svoje ambicije na moru. To mu je moglo poslužiti kao osnova da, poput Ludovika Anžuvina, pokuša stvoriti ugarsko-hrvatsku flotu, na što je Venecija uvijek bila posebno osjetljiva. Iako stvarnih pokušaja nije bilo, Matijaš je vjerojatno imao namjeru graditi flotu, posebno nakon ženidbe s napuljskom princezom Beatricom Aragonskom. Senj je mogao postati nezaobilazna karika u stvaranju osovine Napulj-Budim, što bi ugrožavalo vitalne interese Venecije na Jadranu.

Otkako je 1463. osvojeno bosansko kraljevstvo, zemlje Frankapana našle su se izravno na udaru. Turci su više puta prodrli sve do Modruša, Senja i dalje, u Slavoniju i Kranjsku, s namjerom da pljačkaju i slabe obranu tih područja. To je predstavljalo težak izazov pokušajima konsolidacije frankapanskih posjeda i učvršćenja obiteljske moći. Već 1463., odmah nakon nestanka bosanskog kraljevstva, govori se da su Turci provalili *in partes Corbavie* i počinili *per loca etiam Comitum Segne, strages, rapinas, cedas et incendia plurima*.¹¹ U srpnju 1464. milanski poslanik u Veneciji obavijestio je pretpostavljene o upadu Turaka iz Bosne na posjede Stjepana Frankapana.¹² U kolovozu 1464. Turci su ponovno napali.¹³ Na to se Stjepan Frankapan obratio bivšem tastu Borsu de Este, gospodaru Modene i Ferrare, moleći ga da posreduje kako bi dobio mletačku pomoć i zaštitu. Venecija je 1. ožujka 1465. odlučila staviti Stjepana pod zaštitu, uz uobičajene uvjete. Pri tome, Mlečani su bili poglavito vođeni strateškim interesima. Naglasili su da Stjepan drži neke važne posjede, posebno *multos passos Modrusie*, i da bi bilo nepovoljno za interese Republike ako bi Turci nad njima stekli kontrolu. To bi im, prema mišljenju Mlečana, omogućilo napade na samo središte njihove države. Mlečani su dobro shvaćali stratešku važnost ovladavanja masivom Kapele, odakle je lak pristup na Kvarner, a znatno olakšan u Istru i sjevernu Italiju.¹⁴

Neke indikacije upućuju da je kralj Matijaš već 1465. namjeravao upotrijebiti vojnu silu protiv Frankapana, vjerojatno zbog njihova suprotstavljanja centralističkim tendencijama.¹⁵ Iste se godine Matijaš po prvi puta pokušao direktno uplesti u diobu obiteljske imovine Frankapana, nakon smrti Žigmunda, gospodara Otočca i Gacke. Kraljeva intervencija, u kombinaciji s utjecajem cara Fridrika III na neke članove obitelji, dovela je do produbljenja međusobnih podjela, ovisno o političkim sklonostima. To je još više slabilo Frankapane.

Početakom 1468. posjedi obitelji bili su još jednom izloženi razornim turskim provalama. Turci su napali Hrvatsku iz Bosne, prodrijevši sve do Senja. Na povratku, opljačkali su gusto naseljeni Modruš i zarobili mnoštvo stanovnika.¹⁶ Te

¹⁰ Više o ulozi Senja u trgovini i o trgovcima u gradu: Teke, n. dj., 143-5.

¹¹ I. Nagy - A. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából* 1, Budapest 1875, 218-9.

¹² V. Klaić, *Krčki...*, 251.

¹³ Nagy-Nyáry, n. dj., 284-8.

¹⁴ N. dj., 312.

¹⁵ N. dj., 364-5.; V. Klaić, *Krčki...*, 251-2.

¹⁶ "...corsi fin sopra le porte de Segna, et ano sachezato et abrusato una terra grossa, como vigliano de fuochi II mille, chiamata Modrusa, che he del Re de Ungaria, posta tra Signa et Ysagabria, et como menato via una infinita de anime..." Iako je teško provjeriti točnost navedenog podatka o broju kuća u Modrušu, može se pretpostaviti da je to područje bilo relativno gusto naseljeno za ondašnje prilike. Nagy-Nyáry, n. dj., 2, Budapest 1877, 75-6.

su provale vjerojatno bile povod za sazivanje sastanka u Senju, 21. ožujka 1468., gdje se raspravljalo o ponovnoj podjeli obiteljskih posjeda nakon Žigmundove smrti, o stanju na posjedima, te o Senju.¹⁷ Frankapani su se okupili već početkom ožujka.¹⁸ Na sastanku gradski su poslanici zatražili od knezova da im potvrde sva dotadašnja prava, slobode i privilegije, te senjski statut. Građani su uspjeli izboriti i dodatnu odredbu: Frankapani su se obvezali da će bilo tko od njih, ukoliko pogazi senjska prava, izgubiti svoj dio vlasništva i prava u Senju na 10 godina, a taj će se dio podijeliti između ostalih knezova. Očito su građani Senja željeli iskoristiti nezavidan položaj knezova kako bi učvrstili autonomna prava. Da su izabrali pravi trenutak vidi se po pristanku Frankapana na njihove zahtjeve. Senjani su trajno težili da izmaknu frankapanskoj vlasti, pri čemu im od velike pomoći nije bila ni gospodarska uloga grada ni relativno razvijena socijalna struktura. Kao i kod susjedne Rijeke, društvena ograničenja zbog takvog položaja bila su stalno prisutna. Po tome se Senj bitno razlikuje od dalmatinskih komuna.¹⁹

Stav Venecije prema Frankapanima i njihovim posjedima bio je u ovom razdoblju naglašeno oprezan: Venecija nije imala ozbiljne namjere zauzeti hrvatsko obalno područje od Trsata do Zrmanje. Mlečani su bili, prije svega, zaokupljeni osiguranjem plovnog puta od Venecije preko istočnog Jadrana za Levant. Da bi to bilo moguće, trebalo je kontrolirati najvažnije točke na istočnoj jadranskoj obali, koje se nalaze na dužobalnoj "magistrali", potom veće dalmatinske gradove, kao i zapadnu obalu Istre. Pod uvjetom da drže kvarnerske otoke - Krk, Rab, Cres, Lošinj i Pag, Mlečani su mogli uspješno nadzirati sav pomorski promet u ovom području. Tako su sprečavali krijumčarenje roba i nanošenje štete mletačkoj državnoj blagajni, što je bio jedan od najvažnijih, trajnih ciljeva mletačke politike. Kontrola nad navedenim područjem također je osiguravala i brodove u tranzitu za ili s Levanta.²⁰

Pokušati osvojiti Senj ili bilo koju drugu točku na hrvatskoj obali (na primjer Jablanac ili Bag) bilo bi za Mlečane bez prave koristi. Zbog zemljopisnih razloga, Republika ne bi povećala važnost svojih istočnojadranskih posjeda, jer je obala od Senja do Zrmanje, podno Velebita, potpuno zatvorena otocima, a teško pristupačna i s kopna i s mora. Venecija bi bila uvučena u velike teškoće ako bi željela očuvati nove posjede od neizbježnog neprijateljstva hrvatskih magnata i kralja Matijaša, te turskih provala. Sve bi to zahtijevalo velike troškove, s potpuno nesigurnim rezultatima. Zato je shvatljivo da Republika nije željela preuzeti Senj, iako je imala priliku za to. Manifestacija oprezne mletačke politike bio je i način borbe za potpunu kontrolu nad Krkom. Značajno je da su Mlečani stupili u otvorenu akciju tek kada je vojska kralja Matijaša ozbiljno zaprijetila osvajanjem otoka. Mlečani su bili potpuno zadovoljni time da Senj i Vinodol ostanu u rukama Frankapana. To bi spriječilo kako Turke, tako i kralja Matijaša, da dobiju jako uporište na obali. Zato smatram da bi trebalo odbaciti pretpostavke o mletačkim teritorijalnim aspiracijama na Senj, Vinodol i podvelebitski dio hrvatskog primorja.

Mlečani su čak pokušavali odigrati konstruktivnu ulogu u pokušajima pomirenja između Frankapana međusobno i s drugim hrvatskim magnatima, poglavito susjednim Kurjakovićima. To, naravno, nije bilo zbog neke posebne naklonosti prema Frankapanima, već zbog državnog interesa. Veneciji je do tada najbolje odgovaralo stanje kakvo je u Hrvatskoj najčešće i bilo - razmirice između hrvatskih magnata,

¹⁷ V. Klaić, *Krčki...*, 255.

¹⁸ L. Thallóczy - S. Barabás, *A Frangepán család okleveletara [=Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus] 2*, Monumenta Hungariae Historica-Diplomataria 38, 1913, 94-6. ; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici [=Acta Croatica] 1*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium 6, 1898, 247-9.

¹⁹ Raukar, *Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo*, Historijski zbornik 45, 1992, 164-6.

²⁰ Ovakva geostrateška važnost istočnojadranskih obalnih i otočkih uporišta postoji već od kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Tako I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 63; tvrdi da je "... bilo vrlo važno zauzeti strateške točke na moru i uz obale i držati ih... tko drži istočnu obalu Jadrana taj će vrlo lako vladati (ili u budućnosti ovladati) i zapadnom (talijanskom) obalom. Vrijedi i obratno. (...) Ciljevi takvih pokušaja bili su ovladavanje čitavim jadranskim priobaljem, ali još više osiguravanje slobodne plovidbe na tom akvatoriju."

što je za posljedicu uvijek imalo slabljenje sukobljenih strana. Međutim, u ovom razdoblju to je omogućavalo da Turci intenziviraju napade i zauzmu dijelove hrvatskog teritorija. Ovakvu mogućnost Republika je smatrala direktnom prijetnjom drugim dijelovima mletačke države, ponajprije Istri. Zbog toga je njihova diplomacija stupila u akciju.

23. srpnja 1468. mletačke su vlasti izabrali Niccolò Michaela za posebnog izaslanika, sa zadatkom da pomiri knezove Frankapane.²¹ Niccolò se vratio u Veneciju u prosincu 1468., postigavši malo ili ništa. Unatoč tome, naglasio je potrebu dobrih odnosa između Frankapana i Kurjakovića, što bi Turcima oduzelo mogućnost lakog prodora u Istru. Senat je odlukom od 18. prosinca 1468. odobrio i produžio Niccolòovu aktivnost.²² I prije nego što je Niccolò ponovno krenuo na put, mletačke su vlasti 15. siječnja 1469. izabrale tajnika Lodovica Manentija s istim zadatkom - otići u Senj i olakšati pomirbu između Frankapana i Kurjakovića. Prilikom ovog izbora, mletačke su vlasti izrijekom navele da je zbog posljednjih turskih napada grad Senj ostao nezaštićen, a stanovnici se u panici razbježali. Prema procjeni Mlečana, ako bi Senj pao u turske ruke, to bi značilo kraj frankapanske moći. U to vrijeme Mlečani nisu mogli knezovima pružiti nikakvu značajniju pomoć, ali su im savjetovali da pošalju glasnika papi, koji bi im možda mogao pomoći.²³ Niccolò Michael otišao je ponovno za Senj, 20. siječnja 1469., kako bi se priključio Manentiju. Zadatak je bio isti, posebno uspostaviti mir i dobre odnose između krčkog kneza Ivana i ostale braće i nećaka.²⁴

U isto vrijeme, Stjepan Frankapan, čiji su posjedi bili glavna meta turskih napada, uputio je izaslanike u Veneciju. Pokušao je uvjeriti Republiku u nužnost zajedničke akcije Venecije i hrvatskih banova protiv Turaka. Stjepan je bio posebno zabrinut za Modruš. Izaslanici su trebali naglasiti važnost održanja Modruša za sigurnost mletačkih teritorija.²⁵

U proljeće 1469. stanje na frankapanskim posjedima dodatno se pogoršalo. Dok je kralj Matijaš bio zabavljen vođenjem "križarskog" pohoda protiv češke, trojeći vrijeme i novac uz skromne rezultate, južne granice kraljevstva ostale su nezaštićene. Turci su prilikom iskoristili da bi napali područja pod vlašću Frankapana i Kurjakovića.²⁶ Frankapani su se, izgleda, našli u ozbiljnim neprilikama. Martin Frankapan, jedan od najuglednijih članova obitelji, morao je od Venecije zatražiti dopuštenje za povlačenje na njen teritorij, ako ne bi bio u mogućnosti obraniti svoje posjede. Istovremeno, knezovi Ivan i Nikola, kao i braća Pavao i Karlo Kurjakovići, zatražili su od Venecije neophodnu pomoć u ljudstvu, oružju i novcu.²⁷

Nekoliko dana kasnije, Mlečani su ponovno poslali Niccolò Michaela u Senj. Zadatak je ostao isti - pomiriti Frankapane i Kurjakoviće na obostranu korist, te ojačati obranu protiv Turaka. Osim toga, Niccolò je trebao uvjeriti hrvatskog bana i pečujskog biskupa Ivana česmičkog (Janus Pannonius) da pomogne Frankapanima. Niccolò je sa sobom ponio raznu opremu kao pomoć Frankapanima i Kurjakovićima, zajedno s 1000 dukata za hranu i obranu, te je dobio ovlasti razdijeliti navedeno prema vlastitoj procjeni.²⁸ Ozbiljnost situacije i važnost Senja za Veneciju jasno se vidi i iz pisma koje je u isto vrijeme upućeno mletačkom poslaniku u Rimu. On je trebao pomoći senjskom izaslaniku podržavajući njegove zahtjeve pred papom, jer je obrana Senja od presudne važnosti za Veneciju, pa ga se u spravi naziva čak i "ključ Italije".²⁹

²¹ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* 10, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 22, 1891, 411.

²² N. dj., 420.

²³ N. dj., 422.

²⁴ N. dj., 427-8.

²⁵ N. dj., 430-1.; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 96-8.

²⁶ Bak, *The Late Medieval Period...*, 72.; V. Klaić, *Krčki...*, 257.; isti, *Povijest Hrvata* 4, 99.

²⁷ Ljubić, *Listine* 10, 434-5.

²⁸ N. dj., 435-7.; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 101-4.

²⁹ N. dj., 104-5.

Unatoč relativno brojnim pokušajima i akcijama na diplomatskom i vojnom polju, sve to nije uspjelo spriječiti veliki turski napad u travnju ili svibnju 1469, pod vodstvom Isa-bega. Mnogstvo njegovih ljudi provalilo je iz Bosne u Hrvatsku sve do Senja, gdje su ga Frankapani bogatim darovima uspjeli nagovoriti da poštedi grad. Nakon toga, Turci su opljačkali Modruš i Kranjsku, vodeći sa sobom veliki plijen i brojno roblje u Bosnu. Posjedi Stjepana Frankapana još jednom su teško stradali. Niccolò Michael je 1. srpnja 1469. obavijestio mletačke vlasti da je Stjepan jako zabrinut za sudbinu svojih posjeda. Senat je zaključio da postoji stvarna opasnost od turskih provala u Istru i Furlaniju, te je naredio učvršćivanje obrambenih crta. Istovremeno su knezu Stjepanu poslali 100 pješaka *pro tutamento et conservatione urbis Modrusie*.³⁰

Stjepan Frankapan, pod snažnim pritiskom nepovoljnih okolnosti, pokušao je pomoć potražiti kod cara Fridrika III, a možda je i svoje posjede stavio pod njegovu zaštitu. Sina jedinca Bernardina Stjepan je poslao na carski dvor u Graz. Ovo se može povezati s podatkom iz rujna 1469. da je Venecija nudila pomoć kralju Matijašu u sprečavanju turskih provala *in Dalmatiam, Croatiam Inferiorem Sue Majestatis et Croatiam Superiorem Serenissimi Imperatoris*.³¹

Ovako tešku situaciju za Frankapane čekao je kralj Matijaš da bi počeo akciju oko Senja. Frankapani nisu bili u stanju učiniti išta ozbiljno da bi spriječili kralja. Matijaš se nije bojao da bi Mlečani mogli osvojiti Senj i okolna mjesta, šaljući svoje trupe u pomoć knezovima, kako je mislio V. Klaić. On je vjerojatno bio mnogo više zabrinut zbog veza Frankapana s carem Fridrikom III. Kralj je vrlo dobro osjetio gdje su granice mletačke moći i stvarnog interesa. Vojna upletenost Venecije u Senju i Modrušu mogla je Matijašu poslužiti kao dobar izgovor za akciju. Znao je pri tome da se Mlečani, ako se kraljevska vojska uputi tamo, neće usuditi ući u direktan sukob. Matijaš odmah stupa u akciju, imenujući prokušanog vojnika Blaža Mađara za zapovjednika. Već početkom kolovoza 1469. Frankapani su molili Veneciju za pomoć u sukobu s kraljevskom vojskom. Mlečani su odgovorili diplomatskom akcijom. Lodovico Manenti dobio je zadatak susresti se s Blažem i nagovoriti ga da odustane od napada na Frankapane. Mlečani su iskoristili priliku kako bi Matijašu preko svog poslanika održali političku lekciju. Manenti je trebao naglasiti da bi za kralja bilo mnogo bolje kada bi podanike održavao u vjernosti blagošću postupaka, a ne vojnim mjerama, u tako opasnim vremenima. Mlečani su nastavili s diplomatskim akcijama tijekom kolovoza i rujna 1469., paralelno u Budimu i kod pape u Rimu, kako bi spriječili neugodnosti za Frankapane.³²

Krajem rujna 1469. nova turska provala privremeno je zaštitila Frankapane od napada kraljevske vojske. No borbe su se nastavile tijekom listopada. Niccolò Michael bio je stalno prisutan u Senju, pružajući pomoć i savjet Frankapanima. Mlečani su izrazili spremnost poslati ratne brodove, ljude i oružje iz Istre i kvarnerskih otoka, kako bi pomogli knezovima.³³ Unatoč ovako opasnoj situaciji, Frankapani su se nastavili međusobno prepirati, čineći uzaludnim sve pokušaje da im se pomogne. Unutrašnje slabosti obitelji Frankapana - brojni muški članovi, razlike u političkim preferencijama i savezništvima, sporovi oko gospodarski unosnijih posjeda i teritorija - bile su vrlo važne za konačan rezultat sukoba. I posljednji pokušaj

³⁰ Ljubić, *Listine* 10, 447, 453-4.; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 117-9, 122, 126-9, 132-3.; V. Klaić, *Krčki...*, 258.

³¹ Ljubić, *Listine* 10, 458.; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 140-2.; V. Klaić, *Krčki...*, 258.; V. Klaić je pretpostavljao da je u to vrijeme Modruš smatran dijelom carskih zemalja. O tome je pisao i u: V. Klaić, *Croatia superior et inferior*, VHAD n. s., 1, 1895, 137-8.; gdje je ustanovio podjelu hrvatskih zemalja u izvorima iz 15. i 16. stoljeća na donju i gornju Hrvatsku. Isto tako, smatrao je da je 1463., prigodom krunidbe Matijaša Korvina, caru Fridriku III pripao dio hrvatskih zemalja, kako je navedeno u gore spomenutom mletačkom dokumentu. Međutim, Klaiću je izgleda promakao mletački navod da Fridrik III vlada gornjom Hrvatskom, a riječ je o južnohrvatskim prostorima u koje ne ulazi Modruš, poč. 16. st. izrijekom naveden kao dio donje Hrvatske. Stoga se usporedbom informacija iz izvora nikako ne može zaključiti da je Modruš mogao biti dijelom carskih zemalja, što Klaić čini u raspravi o Frankapanima. Treba biti vrlo oprezan s ovim mletačkim podatkom, jer drugih izvora o postojanju carske vlasti na dijelu hrvatskog političkog teritorija u tom razdoblju nema.

³² Ljubić, *Listine* 10, 455-7.

³³ N. dj., 459.; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 144-5.

Venecije da okupi članove obitelji na sastanak, na kojem bi se ujedinili u obrani Senja, doživio je neuspjeh. Bula pape Pavla II, još jedan rezultat mletačke diplomatske aktivnosti, kojom su Frankapani preporučeni milosti kralja Matijaša, također nije donijela rezultata.³⁴

Konačan udarac stigao je sredinom studenog 1469.³⁵ Pad Senja neposredno je omogućen povlačenjem Mlečana iz grada. Oni su, naime, u gradu bili prisutni od posljednjeg turskog napada, kada se većina Senjana panično razbježala. Mletački vojnici su nakon toga ušli u grad, postavili posadu i organizirali povratak izbjeglica. Lokalno stanovništvo bilo im je naklonjeno i, po svemu sudeći, željelo ostati pod njihovom vlašću. Mletačka bi vlast bila najpovoljnija za Senjane zbog mogućnosti kvalitativne promjene njihovog društvenog statusa.³⁶ Senjanima je zasigurno bio poznat znatno bolji položaj dalmatinskih komuna pod mletačkom vlašću, nego njihov pod Frankapanima.³⁷ Unatoč tome, Mlečani su se ubrzo povukli. Povlačenje je pružilo priliku na koju su čekale jedinice kraljevske vojske. Blaž Mađar je porazio nekoliko manjih, slabijih frankapanskih vojnih jedinica i ušao u grad.³⁸

Posebno je zanimljivo da su u navedenom pismu papi Mlečani naglasili kako nisu željeli zadržati grad za sebe, već ga vratiti njegovim gospodarima, Frankapanima, jer nisu pohlepni za tuđim vlasništvom. Ova rečenica se interpretirala kao mletačko opravdavanje pred papom. On je navodno primijetio da je Republika imala aspiracije iskoristiti kompliciranu situaciju kako bi proširila posjede na dio hrvatske obale. Treba imati na umu da izvori koje su izdavali mletački organi ne mogu biti nepristrani kada se radi o mletačkim podanicima, državnoj politici i njenim interesima. Ipak, u ovom slučaju nije bilo nikakvog razloga za izvrtnje stvarnog stanja. Mlečani su dobro znali da nikakvu pravnu osnovicu vlasti u Senju nisu imali, sami su izriekom naveli kako je Senj tuđi posjed i zaista su se i povukli iz grada. Na kraju pisma papi, Mlečani navode da su kraljevske trupe zauzele grad, iz njega istjerale jadne knezove, njegove stare gospodare, te zaključuju da je riječ zaista o žalosnoj stvari jer je time ta stara, plemenita obitelj uništena. Iz ovih se redaka vidi kolika je distanciranost Mlečana, koji za ovako važnu promjenu nalaze samo nekoliko fraza iz repertoara općih mjesta. Oni su željeli da se Frankapani održe, ali kad to više nije bilo moguće jednostavno su se prilagodili novonastaloj stvarnosti. Za Mlečane, dobri odnosi s Matijašem sigurno su bili važniji nego s Frankapanima.

Tek nakon pada Senja Frankapani su počeli shvaćati ozbiljne posljedice tog događaja, pa se ujedinjuju u nastojanju da oslobode grad. čak je i knez Ivan Krčki, do tada uglavnom nezainteresiran za obiteljske prilike, želio sudjelovati u akciji, shvativši kraljevsko zauzimanje Senja kao izravnu prijetnju svom Krku. U takvim okolnostima, Mlečani su odlučili nastaviti s podrškom Frankapanima, poglavito diplomatskim akcijama kod pape i cara, sa ciljem da se oni vrate na vlast u Senju. Najvažniji preduvjet za uspjeh - sloga između Frankapana, do tada gotovo redovito neostvariva, sada je postignuta. Ponašanje Mlečana predstavlja tipičan primjer njihove vješte i oprezne vanjske politike s uvijek spremnim i razrađenim rezervnim

³⁴ N. dj., 146-7. ; Ljubić, *Listine* 10, 459-60. ; V. Klaić, *Krčki...*, 260.

³⁵ N. dj., 260.

³⁶ O tome vidi ranije u tekstu i bilj. 19.

³⁷ Mletačke vlasti u dalmatinskim gradovima, poglavito Zadru, u 15. stoljeću provode i ograničavajuće mjere, koje gradove dovode u razvojnu stagnaciju. Ipak, njihov položaj ili položaj sjevernotalijanskih komuna pod Venecijom u 15. stoljeću, bio je u smislu razine lokalne autonomije, visine poreznih opterećenja, poštivanja lokalnih običaja, raznih olakšica, prava i dr. znatno bolji nego položaj Senja pod Frankapanima, pa ne čudi naklonost Senjana Veneciji. Isključujući naravno Turke, Senjani su se i od Matijaša, a posebno od Venecije, mogli nadati samo poboljšanju svog položaja.

O mletačkoj vlasti u Dalmaciji u 15. stoljeću vidi: M. Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo 1967. ; Raukar, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977; isti, *Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i prvj polovini XVI stoljeća*, HZ 35, 1982, 43-118., s tamo navedenom literaturom.

O mletačkoj vlasti u sjevernoj Italiji u 15. stoljeću vidi: F. C. Lane, *Storia di Venezia* (Izvornik: Venice. A Maritime Republic, 1973), Torino 1991, 265-75, 279-82.; *The Cambridge Medieval History 8 (The Close of the Middle Ages)*, Cambridge 1959, 229-31.

³⁸ Ljubić, *Listine* 10, 461-2. ; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 147-50.

rješenjima i planovima. Venecija se nije željela otvoreno i izravno umiješati i zaratiti na Matijaša, već je upotrijebila krčkog kneza Ivana kao vođu vojske i brodovlja. Frankapani su, uz pristanak Venecije, zamolili za pomoć i cara Fridrika III.³⁹

Neprijateljstva između kraljevskih trupa i Frankapana nastavila su se i u prosincu 1469. i siječnju 1470. Mlečani su nastavili podržavati Frankapane, iako su ovi trpjeli poraz za porazom. Knez Martin Frankapan bio je u siječnju još u svojem sjedištu, Novom. Već nekoliko dana kasnije pobjegao je zajedno s bratom Dujmom na mletački teritorij, prepustivši Vinodol kraljevskoj vojsci. Knez Martin, od početka u lošim odnosima s kraljem, čak je izjavio da bi radije predao svoje posjede Turcima nego Matijašu.⁴⁰ Mlečani su reagirali pojačanim diplomatskim naporima, te opskrbljujući Frankapane zalihama hrane i oružja. Uveli su pomorsku blokadu Senja, kako se kraljevske čete ne bi mogle opskrbljivati tim putem. Uz to, Mlečani su posudili Frankapanima 10000 dukata ukoliko bi im kralj ponudio otkupiti grad. Druge informacije o tome ne postoje, ali se može pretpostaviti da je kralj imao i takvu mogućnost na umu, zbog kronične potrebe za novcem. U isto vrijeme, Matijaš je u velikim neprilikama zbog prijetnje stvaranja austrijsko-češko-poljske koalicije uperene protiv njega. Tim je lakše objasniti njegov "mekši" stav, jer mu je u to vrijeme životno pitanje obnoviti dobre odnose s Fridrikom, među ostalim i ženidbom s njegovom kćerju, što sve traži velike troškove.⁴¹ Venecija, ipak, nije poslala ratne brodove Frankapanima, zadržavši oprez i ograničenu angažiranost u sukobu.⁴²

U veljači 1470. kralj Matijaš, boraveći kao gost cara Fridrika III u Beču, izrazio je spremnost za kompromisno rješenje frankapanskog pitanja. U to se vrijeme rješavaju najkrupnija politička pitanja na zapadu i sjeveru kraljevstva, te se kralj nije mogao u istoj mjeri angažirati na jugu. Može se pretpostaviti da je bio svjestan činjenice kako vojno rješenje ne može trajno osigurati novostečene posjede. Oni bi zahtijevali velike troškove uzdržavanja, zbog obrane od stalne turske opasnosti i neprijateljskog držanja Venecije. Dovoljno bi bilo preuzeti najvažnije, posebno Senj, a ostalo vratiti Frankapanima pod određenim uvjetima. Prvi koji je prihvatio ovakav model rješenja bio je knez Stjepan, i ranije između braće u najboljim odnosima s kraljem. Stjepan se relativno lako obranio od optužbi. Podsjetio je na činjenicu da su njegovi posjedi bili najteže pogođeni turskim provalama, a nitko osim Venecije mu nije stvarno pritekao u pomoć. Matijaš mu je nakon toga vratio posjed, ponudivši isto i ostalima, ako priznaju kraljevu vrhovnu vlast. I Mlečani su pratili novi razvoj situacije, te su u ožujku 1470. ohrabrivali kralja da i dalje bude naklonjen Frankapanima, uvjeravajući ga da nisu imali namjeru preuzeti vlast nad Trsatom iz ruku kneza Martina. Kralj je o tome bio krivo obaviješten, jer Republika priznaje da je Trsat dio Matijaševog kraljevstva.⁴³

Uspješni vojskovođa Blaž Mađar ubrzo je nagrađen. Imenovan je 1470. banom Dalmacije, Hrvatske, Bosne i Slavonije. Blaž nastoji odmah aktivirati gospodarsku i obrambenu funkciju nove stečevine. šalje glasnike u Veneciju, koji su ponudili slobodan povratak mletačkog konzula u Senj. Blaž je, zatim, zamolio povratak mletačkih podanika na senjsko tržište, te dozvolu uvoza žitarica, vina, ulja i drugih proizvoda iz Marki u Senj. Sljedeći zahtjev bio je pomoć u nabavi opskrbnog materijala i oružja za planirani pohod protiv Turaka u Bosni. S iznimkom posljednjeg, što je odbijeno zbog mletačkih obrambeno-sigurnosnih razloga, Republika je ostale zahtjeve bez oklijevanja prihvatila. Time su jednim potezom Mlečani ostavili na cjedilu Frankapane, ponovno iskazavši realizam i pragmatizam.⁴⁴ Od tada, Senj je ostao u kraljevskim rukama. 5. ožujka 1471. Matijaš je potvrdio

³⁹ Ljubić, *Listine* 10, 462-6. ; Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 150-5.

⁴⁰ N. dj., 157-9. ; Thallóczy-Barabás, n. dj., 2, 117-8.

⁴¹ Fraknoi, n. dj., 148-51. ; Nehring, n. dj., 42-50.

⁴² Nagy-Nyáry, n. dj., 2, 159-61, 163-6.

⁴³ N. dj., 167-71. Ovo je još jedna indikacija o nepostojanju teritorijalnih aspiracija Venecije.

⁴⁴ N. dj., 174-6.

građanima Senja sva stara prava i povlastice, ukinuvši nelegalno uvedenu taksu od 400 zlatnih florena godišnje, koju je nametnuo Blaž Mađar.⁴⁵

Promjena suvereniteta nad gradom nije imala značajnijeg odraza na njegovu trgovačku aktivnost. Trgovina Senja i Venecije nastavlja se na podjednako značajnoj razini tijekom 70-ih i 80-ih godina 15. stoljeća. Prema mletačkim piscima s kraja tog stoljeća, Senj je bio među najvažnijim istočnojadranskim gradovima-trgovačkim partnerima Venecije, zajedno sa Zadrom, Dubrovnikom i Dračem, što se vidi i po izrađenim usporedbenim tablicama mjernih sustava u navedenim gradovima. Tijekom navedenog razdoblja, Venecija je izvozila sve vrste začina i tekstilnih proizvoda u Senj, a odatle je uvozila željezo, olovo i druge metale, usoljeno meso, itd.⁴⁶

Pad Senja i Vinodola označio je duboku promjenu u položaju i moći Frankapana. Opisani događaji predstavljaju početak procesa opadanja, što će završiti pogubljenjima u Bečkom Novom Mjestu, 1671. Koji su bili razlozi preokreta? Prije svega, važnu ulogu imala je gotovo neograničena vlast Frankapana nad velikim dijelom Hrvatske. Kralj Matijaš je takvo stanje držao za jednu od najvećih prepreka uspostavi svoje moći u Hrvatskoj. Velika moć Frankapana predstavljala je izazov i za druge hrvatske, poglavito susjedne magnate. Zajedničko djelovanje ovih čimbenika, u kombinaciji sa čestim turskim provalama i unutrašnjim razmiricama između knezova, oduzelo je Frankapanima mogućnost učinkovitog otpora. Posljedica je bila početak gubljenja posjeda i moći, počevši od gospodarski najprosperitetnijih i najvažnijih područja. Ipak, onaj tko je najviše profitirao zbog slabljenja Frankapana nije bio kralj Matijaš i kraljevstvo u cjelini, posebno ne Matijaševi nasljednici. Trajna posljedica ovih promjena bio je početak procesa postupne marginalizacije Frankapana i gubitak dijela državnog teritorija u korist susjednih sila, Turske i Venecije. Učinak ovih promjena na jačanje kraljevske vlasti bio je ograničen i privremen.

Kralj Matijaš želio je staviti Senj pod svoju direktnu kontrolu zbog još najmanje 2 razloga: učinkovitije kontrole senjske uvožno-izvozne trgovine, koja je donosila znatne profite, te zbog uloge Senja u sklopu obrambenog sustava protiv Turaka. Senj je mogao postati i baza za stvaranje kraljevske mornarice. U širem sklopu međusobnih odnosa Carstva i ugarsko-hrvatskog kraljevstva ne treba zanemariti utjecaj cara Fridrika III, kako na pojedine članove obitelji, tako i na popuštanje krutog kraljeva stava prema Frankapanima.

Venecija je u Senju željela zadržati frankapansku vlast, zadirajući od mogućnosti da tamo zasjedne Matijaš, a posebno Turci. Stvarnih ambicija za vlast nad Senjom nije imala, a sve diplomatske i vojničke napore Republika je usmjerila na pomoć knezovima. Senj u vlasti knezova, a kvarnerski otoci čvrsto u mletačkim rukama, za Veneciju je bilo najbolje rješenje, koje je osiguravalo nesmetanu kontrolu jadranskih plovnih puteva. Međutim, i novoj realnosti, kraljevskoj vlasti u Senju, Republika se brzo i uspješno prilagodila.

Gradani Senja bili su vidljivo naklonjeni Mlečanima, jer bi eventualni dolazak pod mletačku vlast značio najveći mogući kvalitativni pomak u statusu senjske komune. Mletačku vlast gledali su i kao najbolju zaštitu od Turaka. Za njih je najnepovoljnije bilo ostati pod Frankapanima, sa svim društvenim ograničenjima koje im je takav položaj nametao. Na kraju, došli su direktno pod vlast kralja Matijaša. Mogućnosti eventualnih promjena na bolje bile su dobrim dijelom neutralizirane sve većom i neposrednijom turskom opasnošću, zbog koje će Senj ubrzo postati pravi vojni logor.

⁴⁵ V. Klaić, *Krečki...*, 264.

⁴⁶ Teke, n. dj., 145-6.

Zusammenfassung

Senj und Vinodol zwischen König Matijaš Korvin, den Frankapanen und Venedig (1465-1471)

In dieser Arbeit analysiert der Autor die durch die Machtänderung über Senj und Vinodol in der angeführten Zeitspanne verursachten Folgen. Senj und Vinodol gehen aus den Händen der Magnatenfamilie der Frankapanen direkt unter die Kontrolle von König Matijaš Korvin über. Die Folge war die Machtminderung der Familie Frankapan und der Verlust eines Teiles des Staatsterritoriums des ungarisch-kroatischen Königreiches zugunsten der Nachbarn, Venedig und der Türkei. Die Auswirkung dieser Änderungen auf die Stärkung der königlichen Macht war begrenzt und vorläufig. König Matijaš wünschte die Kontrolle über dem erwähnten Gebiet, um die Frankapanen zu schwächen, sowie wegen der Rolle von Senj bei der Verteidigung von den Türken und im Außenhandel des Königreiches. Für Venedig war die günstigste Lösung die Erhaltung der früheren Lage. Als dies nicht mehr möglich war, haben sich die Venezianer schnell der neu eingetretenen Lage angepaßt. Die Bürger von Senj trachteten nach der Verbesserung ihrer Lage, der Befreiung von der Macht der Frankapanen. Die positiven Effekte der Veränderungen waren zu deren Unglück zum Großteil durch die baldige Umwandlung von Senj in eine Militärfestung zur Verteidigung gegen die Türken aufgehoben.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine